

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

НАЛУЦИШИН ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 340.12

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПАРАДИГМА
СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ЯК ЗАСОБУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ**

12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Львів – 2018

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий консультант – доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений юрист України
Грищук Віктор Климович
Львівський державний університет
внутрішніх справ,
головний науковий спеціаліст

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Максимов Сергій Іванович
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
професор кафедри філософії

доктор юридичних наук, професор
Токарська Антоніна Семенівна
Навчально-науковий інститут права та
психології Національного університету
«Львівська політехніка»,
професор кафедри теорії та філософії права

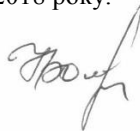
доктор юридичних наук, доцент
Андрєєв Дмитро Володимирович
Національна академія внутрішніх справ,
директор Навчально-наукового інституту №3

Захист відбудеться «10» грудня 2018 року о 9-30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. С. Бандери, 12, ауд. 226 головного корпусу).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розіслано «9» листопада 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку Української держави, коли здійснено радикальні правові та соціально-економічні перетворення, у правовій системі змінюється роль інституту соціального контролю. Відбувається трансформація підходів до управління суспільством (переводів його контрольних функцій), в яких громадянське суспільство активно бере на себе управлінські повноваження. Має місце стрімке зростання рівня правосвідомості громадян, активний розвиток інститутів громадянського суспільства, які здатні ефективно здійснювати соціальний контроль та впливати на управління державою.

У цих невідповідних процесах відбувається поступова побудова правової держави, яка юридичними засобами повинна гарантувати і захищати права людини, а також основні соціальні цінності, які закріплені правом. Отже, соціальний контроль (і громадський, і правовий) стає дієвим засобом формування і підтримання правового порядку. При цьому перевагою соціального контролю є значно ширше коло наявних засобів впливу на поведінку громадян, які не обмежуються лише правовими засобами, а акумулюють в ній систему моральних, етичних, релігійних, психологічних та інших засобів. Квінтесенційною метою соціального контролю є формування правопорядку, а його завданням є приведення поведінки людини у відповідність до вимог соціальних, зокрема правових норм.

Поряд з цим, у теоретико-правових і філософсько-правових дослідженнях з проблем соціального контролю відсутні наукові праці монографічного характеру, де розглядалися б його взаємозв'язки з іншими соціальними та правовими явищами, зокрема із правовим порядком. Розкриття стану філософсько-правового дослідження цих явищ вимагає ґрунтовного вивчення міждисциплінарних здобутків – філософської, соціологічної, психологічної, історичної, правової та іншої наукової літератури для окреслення вже вивчених питань і виявлення наукових прогалин у певній хронології.

Аналіз концептуальних підходів до формування філософсько-правової концепції соціального контролю у взаємозв'язку з правовим порядком у XIX–XX ст.ст. зосереджений на основних підходах, де соціальний контроль розглядався як такий: що гармонізує суспільство (О. Конт, Дж. Мілль, Г. Спенсер, Г. Тард, Е. Росс, Р. Парк); що досягається насильницьким шляхом (Ф. Енгельс, К. Маркс, М. Вебер); де його та правового порядку формують чинником визнавалась людина як особистість (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Г. Кельзен, Л. Дюгі, У. Самнер).

У сучасній літературі виділено такі підходи до соціального контролю: це саморегуляція суспільних відносин (Ю.Аксененко, Я.Гілінський, С.Кравченко та ін.); регулювання суспільних відносин (В.Бакіров, А.Кравченко, Б.Шаповалова та ін.); засобів впливу на поведінку людини (С. Андрієнко, Д. Арабаджієв, Є. Кузнєцова, Дж. Місіоніс, Є. Цишковський, Дж. Шелі та ін.);

як забезпечення рівноваги, стабільності і порядку (О. Данильян, А.Шинкарьов та ін.); через нормативно-ціннісне регулювання (Н. Аберкромбі, Д. Геррод, В. Кудрявцева, Т. Лоусон, Л. Петражицький, Б. Тернер, С. Хілл та ін.); система засобів, що визначає критерії допустимої поведінки (С. Вітвіцький, О. Зубарева та ін.); реалізація основних принципів демократії (Д. Арабаджиев); засіб, що забезпечує співвідношення між суспільством і людиною (Р. Парк).

Усю багатоманітність трактувань правового порядку можна систематизувати та розглянути як систему щодо відповідності змісту правового порядку: поняття правового порядку розкривається через суспільні відносини (І. Жилка, А. Колодій, В. Копейчиков, А. Крижановський, С. Лисенков); розуміння правового порядку як урегульованість чи впорядкованість (В. Бабаєва, О. Лісюткін); правовий порядок трактується через поняття «порядок» (А. Мелехін, А. Черданцев); правовий порядок – як правовий стан (режим) (М. Кравчук, Ю. Крисюк, В. Лазарева, А. Мелехін, Н. Панаріна, П. Рабінович, О. Скакун, А. Черданцев, П. Шляхтун); правовий порядок розглядається через законність (В. Корельський, М. Кельман, О. Мурашин, В. Первалов).

Водночас, окремі питання, що стосуються досліджуваної проблематики знайшли своє відображення у працях вчених-правників Д. Андрєєва, Н. Бортник, Т. Гарасиміва, В. Грищука, О. Гришук, О. Гуміна, Н. Гураленко, І. Жаровської, І. Личенко, С. Максимова, О. Омельчука, В. Ортинського, О. Остапенка, А. Романової, С. Сливки, А. Токарської, І. Хомишин та ін.

Отже, поглибленому аналізу проблеми сприяють попередні правові, філософські, соціологічні та психологічні напрацювання, які стосувались поняття, ознак, різновидів соціального контролю та правового порядку. Однак сучасного комплексного концептуального філософсько-правового дослідження соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку проведено не було, а це, зважаючи на вагомість проблематики, актуалізується нинішніми переломними етапами розвитку права і суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження виконане у відповідності до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року; спрямоване на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015 та відповідає вимогам Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 року (ст. 3).

Дисертацію виконано в межах теми науково-дослідної роботи Львівського державного університету внутрішніх справ «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0116U004758).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є концептуальне розкриття філософсько-правової парадигми соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку.

Для досягнення цієї мети в роботі поставлені такі *завдання*:

- проаналізувати ціннісну основу формування соціального контролю та правового порядку в історичній ретроспективі;
- відтворити філософсько-правове осмислення соціального контролю та порядку у країнах Стародавнього Сходу;
- проаналізувати філософсько-правове тлумачення соціального контролю та порядку в період Античності;
- розглянути релігійно-моральні цінності як підгрунття розуміння соціального контролю та правового порядку в період Середньовіччя;
- розкрити гуманізм як підгрунття розуміння соціального контролю та правового порядку в епоху Відродження;
- розглянути права людини як ціннісне підгрунття розуміння соціального контролю та правового порядку у філософії права Нового часу;
- виявити ідеалістичне тлумачення соціального контролю та правового порядку у Німецькій класичній філософії;
- проаналізувати формування філософсько-правової концепції соціального контролю у взаємозв'язку з правовим порядком у XIX–XX ст.ст.;
- визначити методологію дослідження соціального контролю та правового порядку у соціальних системах;
- розглянути синергетичний метод (метод самоорганізації соціальних систем) як системоутворювальний у дослідженні правового порядку;
- здійснити аналіз моделювання та еволюціонування соціального контролю і правового порядку як самоорганізованих систем;
- сегрегувати наукові підходи до розуміння категорії «соціальний контроль»;
- визначити систему та сегменти (соціалізаційний, суб'єкт-об'єктний, нормативний, методичний) соціального контролю;
- виявити квантори соціального контролю як умови підтримання цивілізаційного гомеостазу;
- розкрити формат онтологічних складових соціального порядку;
- розглянути референцію та експлікацію правового порядку;
- здійснити артикуляцію функцій та принципів правового порядку;
- охарактеризувати амбівалентність гносеологічного взаємозв'язку: соціальний контроль – правовий порядок;
- проаналізувати діяльнісну складову громадянського суспільства та його інтенційний підхід до верифікації соціального контролю;
- розглянути постнекласичну парадигму дескрипції правової держави у реалізації правопорядку.

Об'єктом дослідження є сфера суспільних відносин, в якій виникає і реалізується соціальний контроль та соціальний порядок.

Предметом дослідження є зміст та загальні закономірності еволюціонування соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку у філософсько-правовому вимірі.

Методи дослідження обрані, виходячи із завдань, поставлених у роботі, з урахуванням об'єкта і предмета дослідження. До загальнонаукових методів дослідження соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку слід віднести: аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізацію, узагальнення, індукцію, дедукцію, аналогію, системний метод. Так, метод аналізу застосовувався при дослідженні правопорядку як різновиду соціального порядку (п.п. 4.2.1 – 4.2.2). Класифікація, як вид аналізу, була застосована при розгляді видів соціального контролю та соціального і правового порядку (п.п. 4.1.3, 4.2.2). Періодизація, як вид аналізу, була використана при розгляді в історичній ретроспективі правопорядку та соціального контролю (Р.2–3).

У ході синтезування встановлюється роль і місце соціалізації та нормативного регулювання у правопорядку (п. 4.1.2). Метод абстрагування виражається у меті дослідження – формування правопорядку як результату соціального контролю (п. 4.3). Ідеалізація застосована при розгляді таких елементів соціального контролю, як соціалізація та нормативне регулювання, розглядаючи які, вдалося відштовхуватись від утворення ідеальної соціалізації та ідеального нормативного регулювання (п. 4.1.2). Метод узагальнення застосовувався також при виділенні ознак соціального порядку, ознак соціального контролю та встановлення, що ці ж ознаки притаманні правопорядку та правовому контролю (п.п. 4.1 – 4.2).

Методи індукції та дедукції дозволили охарактеризувати правопорядок як різновид соціального порядку і навпаки (п. 4.2). Аналогія простежується у способах формування правопорядку та інших правових явищах, таких, як: культура, свідомість, правомірна поведінка (Р.5). Системний підхід був застосований при розгляді правопорядку та соціального контролю як системних явищ. Це дало змогу встановити, що система соціального контролю складається з таких компонентів: соціалізаційного, суб'єкт-об'єктного, нормативного та методичного (Р. 4). Історичний підхід у дослідженні допоміг встановити еволюцію розвитку поглядів на значення правопорядку у суспільстві та роль різних засобів його досягнення (Р. 1–2).

У дослідженні використано також спеціальні класичні та некласичні методи дослідження. Зокрема застосовано класичний соціологічний підхід, згідно з яким право є явищем динамічного життя, яке покликане забезпечити правопорядок (Р. 4–5). Відповідно до такого підходу правопорядок можливий завдяки задоволенню інтересів і суспільства загалом, і окремого індивіда, а також завдяки ефективному соціальному регулюванню суспіль-

них відносин. Цей підхід було застосовано, зокрема, при розгляді соціального контролю як ефективного засобу соціального регулювання, який здатний забезпечити основну функцію права, відповідно до соціологічного підходу, – управлінську (право, відображаючи інтереси людей та суспільства, прагне стабілізувати, організувати та упорядкувати суспільні відносини) (Р. 4–5). Серед неklasичних підходів було використано: аксіологічний підхід (виділено історичні етапи, в яких виявлено ті цінності, які були притаманні правопорядку та соціальному контролю у певний історичний період) (Р. 1–2); антропологічний (формування правопорядку залежить від людини, її правосвідомості, готовності діяти правомірно) (Р. 5); синергетичний (соціосинергетичний) підхід було обрано як системоутворювальний у дослідженні (Р. 3) та ін.

Наукова новизна одержаних результатів визначається насамперед тим, що дисертація є першим в сучасній українській філософії права монографічним дослідженням концептуальних філософсько-правових підходів до розуміння соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку.

У дисертації обґрунтовуються нові в концептуальному плані і важливі для практики поняття, положення і висновки, одержані особисто здобувачем, а саме:

уперше:

– здійснено філософсько-правовий аналіз інституту соціального контролю як методологічного забезпечення правового порядку і його залежності від історичних, аксіологічних, гносеологічних, онтологічних та праксеологічних особливостей взаємозв'язку соціального контролю і правового порядку;

– доведено, що феномен соціального контролю полягає у його здатності організовувати правовий порядок та набувати конкретної історичної форми, яка відповідає характеру соціального устрою. Виявлено історичні етапи розвитку соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку;

– обґрунтовано, що соціальний контроль, як одна із важливих функцій управління суспільством, метою якого є підтримання встановленого соціального порядку, має аксіологічну природу і базується на системі цінностей, які складають підґрунтя (основу) соціальної організації. Аналіз соціального контролю у його взаємозв'язку з правопорядком виконано крізь призму домінуючих у суспільстві базових цінностей, які втілені у соціальних принципах і нормах;

– розглянуто правопорядок як диспасивну, відкриту, нестійку систему, виділено ознаки, які свідчать про відкритість правопорядку як системи, проаналізовано біфуркації правопорядку та встановлено їхні різновиди;

– з філософсько-правової точки зору розкрито особливості організації та самоорганізації правового порядку;

удосконалено:

– тезу про двосторонній характер соціального контролю, додатково обґрунтовано необхідність існування правового (державного) контролю та громадського контролю, що дає змогу створити ефективну систему стримувань і противаг, підвищити ефективність соціального контролю. Доведено провідну роль громадянського суспільства у цьому процесі;

– тлумачення розуміння соціального контролю та правового порядку у Стародавній Греції, де виділено два ідеологічні періоди: міфологічний, який характеризувався імперативністю норм та дихотомічною конструкцією космос/хаос, де космос – це порядок, який є результатом діяльності богів; раціонально-рефлексивне розуміння соціального контролю та правового порядку, коли основою космологічного порядку було визнано Логос. Ціннісною основою соціального контролю визнавалась індивідуальна свобода, а справедливість та рівність у різних їхніх тлумаченнях – ціннісною основою правового порядку;

– теоретичні погляди на розвиток взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку в епоху Відродження, яка внесла цінності антропоцентризму та гуманізму, що ґрунтувались на принципі індивідуалізму (людська гідність, розкриття сутності людини і її центрального місця у суспільстві та світі на основі єдиносутності з Богом);

– погляди на розуміння соціального порядку у Новий час, основою якого були природно-правові погляди та суспільний договір. Встановлення соціального порядку пов'язувалось з дією механізму соціального контролю, який включав відмову громадян від частини своєї свободи на користь суспільства;

– теоретичний аналіз ідеалістичного тлумачення соціального контролю та правового порядку у Німецькій класичній філософії, яка внесла нові принципи, такі як: гласності, народного представництва, народного суверенітету, відповідальності держави, поділу влади, верховенства народу; взаємозалежності держави і порядку; миру як мети порядку;

– визначення поняття правової синергетики, як філософсько-правового напрямку, що вивчає нелінійні, нестійкі, нерівноважні та складноорганізовані системи, їхню здатність до еволюційного розвитку через принципи самоорганізації з метою уникнення кризових явищ та прогнозування майбутнього цих систем;

– теоретичні підходи до розкриття ознак соціосинергетики в праві;

– систематизацію теоретичних підходів до соціального контролю, запропоновано видову характеристику наявних підходів та їхніх квантори (ознаки);

– класифікацію принципів соціального контролю, до яких запропоновано віднести: самостійність інститутів соціального контролю; масовість; гласність соціального контролю; незалежність; невідворотність; обов'язковість соціального контролю для всіх осіб; відповідність або допустимість; гармонізацію; динамічність; доступність; систематичність; ефективність;

– уявлення про систему соціального контролю, до якої віднесено такі компоненти: соціалізаційний, суб'єкт-об'єктний, нормативний та методичний;

– визначення поняття правового порядку, під яким запропоновано розуміти правовий стан організованості правових відносин, що забезпечується державою та суспільством (самоорганізація) та здійснюється через систему нормативно-правового, позаправового (соціальні норми) регулювання та саморегулювання;

набуло подальшого розвитку:

– питання взаємозв'язку рівня соціального контролю і змісту соціальних цінностей і норм, в яких вони закріплені. Доведено, що найбільш ефективним засобом соціального контролю виступають соціальні норми (Е. Дюркгейм), які здатні чинити примусовий вплив на індивідуальну свідомість і корегувати поведінку людини. Соціальні цінності і норми в такий спосіб здійснюють неформальний соціальний контроль, який є надійним підґрунтям і основою правового порядку;

– характеристика взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку у країнах Стародавнього Сходу, де соціальний контроль: мав односторонній характер виключно як інструмент держави; мав жорсткий деспотичний характер; розвинений апарат здійснення соціального контролю. Правовий порядок уособлювався із законом, який утверджував суспільну нерівність. Ціннісною основою порядку була справедливість, яка закріплювалась: релігійно-моральними нормами (маат) у Єгипті; написами Вавилонських царів; у законі Карми, що розглядалась як універсальний закон справедливості в Індії;

– проблеми взаємозв'язку соціального контролю та порядку у філософії права Стародавнього Китаю здійснювалося у таких основних школах: конфуціанство (управління суспільством повинно бути організоване на засадах саморегуляції, основою порядку визнано моральні чесноти, норми і принципи, перед якими всі рівні); моїзм (була запропонована договірна теорія порядку на засадах людинолюбства); легізм (порядок розумівся як результат панування законів держави, а соціальний контроль – функція держави з наведення порядку через систему примусу та жорстокі покарання); даосизм (основою порядку було визнано Дао, який уособлював вищу чесноту і природну справедливість, перед якою всі рівні);

– уявлення соціального контролю та правового порядку у Середньовіччі крізь призму релігійної свідомості. Християнство запропонувало соціальні і особистісні цінності, які стали основоположними для здійснення соціального контролю та утвердження правового порядку. Нормативною основою соціального контролю були: релігійні норми, а переважним суб'єктом його реалізації була церква (інтердикти, енцикліки, індульгенції); корпоративні (групові) норми, які були нормативною підставою соціального контролю в межах соціальних груп; правові норми здебільшого відображали зміст феодальних правових звичаїв, які ставали основним джерелом права;

– аналіз концептуальних підходів до формування філософсько-правової концепції соціального контролю у взаємозв'язку з правовим порядком у XIX–XX ст.ст., який дав змогу виділити такі основні підходи: соціальний контроль розглядався як інструмент, що гармонізує суспільство і забезпечує підпорядкування індивідів суспільним нормам та цінностям (О. Конт, Дж. Мілль, Г. Спенсер, Г. Тард, Е. Росс, Р. Парк); соціальний контроль розглядався як такий, що досягається насильницьким шляхом, жорсткими методами апаратом примусу, а його метою є освоєння та утримання влади (Ф. Енгельс, К. Маркс, М. Вебер); людина як особистість визнавалася формоутворювальним чинником у концепції суспільного контролю та соціального (правового) порядку (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Г. Кельзен, Л. Дюгі, У. Самнер);

– теоретичні підходи щодо виділення ознак самоорганізації правового порядку;

– класифікація функцій соціального контролю, до яких віднесено: стабілізуючу; виховну; захисну; оперативну; регулятивну; превентивну; координаційну; організаційну; реабілітаційну;

– теоретичні підходи щодо принципів формування правового порядку як виду соціального порядку, відмінностей та спільних ознак соціального і правового порядку щодо ознак, видів (правового та громадського), функцій та принципів правового порядку;

– дослідження основних ознак, яким повинно відповідати громадянське суспільство у контексті правового порядку: аксіологічна складова, самоорганізованість, системність, соціальний контроль.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що висновки та пропозиції, викладені у роботі, можуть бути використані у:

– *науково-дослідній роботі* – для більш ґрунтовного дослідження проблем соціального контролю та правового порядку;

– *законотворчості* – для вдосконалення чинного права в частині забезпечення правового порядку;

– *правореалізації та правозастосуванні* – для підвищення ролі громадянського суспільства та його впливу на правовий порядок;

– *навчальному процесі* – при викладанні в юридичних та інших гуманітарних навчальних закладах таких курсів, як «Філософія права», «Загальна теорія держави та права», «Соціологія права» (*акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Хмельницького університету управління та права від 18 травня 2018 р.; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ №40 від 24 травня 2018 року*).

Особистий внесок дисертанта. Дисертація та опублікована монографія, а також фахові наукові праці, які розкривають її зміст, виконані

дисертантом самостійно і становлять результати його власних наукових розробок понять та класифікацій філософсько-правової концепції соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права, міжкафедральному семінарі з розгляду дисертацій за спеціальністю 12.0012 – філософія права Львівського державного університету внутрішніх справ. Теоретичні положення та висновки дисертації були апробовані на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема, таких, як: Міжнародна наукова конференція «Чотирнадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 23–24 жовтня 2015 р.); II Всеукраїнська науково-практична конференція «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 15 квітня 2016 р.); Міжнародна наукова конференція «П'ятнадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 21–22 жовтня 2016 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Дніпро, 3–4 лютого 2017 р.); Міжнародна юридична науково-практична конференція «Справедливість у юриспруденції: теорія та практика» (м. Київ, 23 лютого 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства» (м. Херсон, 14–15 квітня 2017 р.); XIII Міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 21 квітня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасне правотворення: питання теорії та практики» (м. Дніпро, 2–3 червня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Харків, 2–3 червня 2017 р.); Міжнародна юридична науково-практична конференція «Публічне і приватне право: конституційні засади та інноваційні тенденції» (м. Київ, 22 червня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, Україна, 8–9 грудня 2017 р.); Міжнародна юридична науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії» (м. Львів, 15–16 грудня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Право, суспільство, держава: форми взаємодії» (м. Київ, 12–13 січня 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього» (м. Дніпро, 12–13 січня 2018 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Роль права та закону в громадянському суспільстві» (м. Київ, 9–10 лютого 2018 р.); XXII щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та пра-

ва «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як Європейської держави» (м. Хмельницький, 24 березня 2018 р.); Міжнародна наукова конференція «Сімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 року).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у монографії, 23 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях з юридичних наук, а також у 17 тезах виступів на науково-практичних заходах.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (604 найменування) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 397 сторінок, із них основний текст – 320 сторінок, список використаних джерел – 56 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, охарактеризовано мету і завдання, об'єкт і предмет дослідження, висвітлено методологічну основу дисертації, сформульовано наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, наведено про особистий внесок дисертанта, відомості про апробацію та публікацію основних результатів дослідження.

Розділ 1 «Історико-аксіологічні засади дослідження соціального контролю у взаємозв'язку з правовим порядком» складається із двох підрозділів, у котрих здійснено аналіз аксіологічних та історичних засад дослідження.

Підрозділ 1.1 «Зародження філософсько-правових уявлень про ціннісну природу соціального контролю та його взаємозв'язок з правовим порядком» складається із трьох пунктів. У пункті 1.1.1 «Ціннісна основа формування соціального контролю та правового порядку» доведено, що порядок і стабільність у суспільстві залежать від багатьох соціальних факторів, серед яких важливе місце займає соціальний контроль як засіб саморегуляції суспільства, мета якого полягає у впорядкуванні суспільних відносин. Особливої гостроти вказана проблематика набуває у правовій площині, де соціальний контроль використовується разом з іншими соціальними і правовими засобами, як вирішальний фактор у формуванні правового порядку. Філософсько-правове дослідження соціального контролю та його впливу на правопорядок вимагає детального розгляду цих понять в історичній ретроспективі через призму їхнього ціннісного наповнення.

У пункті 1.1.2 «Філософсько-правове осмислення соціального контролю та порядку у країнах Стародавнього Сходу» доведено, що у країнах Стародавнього Сходу (Єгипет, Месопотамія, Індія) основою соціального контролю були контрольно-регулювальні функції та деспотичні повноваження правителя й адміністративно-командного апарату. Соціальний контроль здійснювався через детально розроблену систему релігійного світо-

гляду на основі соціальної стратифікації. Ефективним засобом соціального контролю було покарання, яке вважалося невідворотним. Соціальний контроль того часу: мав односторонній характер, виключно як інструмент держави; мав жорсткий деспотичний характер; був розвинений апарат здійснення соціального контролю. У пункті 1.1.3 «Філософсько-правове тлумачення соціального контролю та порядку в період Античності» відтворено історичні аспекти формування взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку у філософії Античності з двома ідеологічними періодами: міфологічне та раціонально-рефлексивне розуміння соціального контролю і правового порядку. Встановлено, що концептуальними ціннісними основами соціального контролю та правового порядку у Стародавньому Римі, як і в Стародавній Греції слід визнати свободу, рівність і справедливість. До основних ідей, що формували правовий порядок, можна віднести такі: порядок мав божественний характер; держава та порядок ототожнювались; загальне благо визнавалось суттю правового порядку; метою правопорядку була охорона приватної власності.

Підрозділ 1.2 «Розвиток філософсько-правових уявлень про ціннісну природу соціального контролю та його взаємозв'язок з правовим порядком у Європі» складається із двох пунктів. У пункті 1.2.1 «Релігійно-моральні цінності як підґрунтя розуміння соціального контролю та правового порядку в період Середньовіччя» підсумовано, що у Середньовіччі соціальний контроль та правовий порядок розглядались крізь призму релігійної свідомості. Середньовічна культура зробила великий крок у поверненні від матеріального до духовного, орієнтуючись на трансцендентний, божественний світ на засадах християнства. Нормативною основою соціального контролю у Середньовіччі були: релігійні (християнські) норми (канонічне право), а переважним суб'єктом його здійснення була церква (інтердикти, енцикліки, індульгенції); корпоративні (групові) норми, які були нормативною підставою соціального контролю в межах соціальних груп; правові норми здебільшого відображали зміст феодалних правових звичаїв, які були основним джерелом права. Відбувалась їхня поступова систематизація, а також рецепція римського права, зокрема через діяльність глосаторів.

У пункті 1.2.2 «Гуманізм як підґрунтя розуміння соціального контролю та правового порядку в епоху Відродження» констатовано, що епоха Відродження внесла у розвиток взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку цінності антропоцентризму та гуманізму, які ґрунтувались на принципі індивідуалізму (людської гідності, розкриття сутності людини та її центрального місця у суспільстві й світі на основі єдиносутності з Богом). Поступова секуляризація (звільнення від церковного впливу) призвела до того, що згодом проблеми соціального контролю та правового порядку перестали розглядатися виключно крізь призму теології та релігійних норм. Хоча людина розглядалась як така, що наділена Богом свободою во-

лі, є творцем самої себе і може творити разом із Богом, оскільки в ній присутня його частина (Д. Піко делла Мірандола).

Розділ 2 «Стан дослідження ціннісних особливостей взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку у XVIII–XX ст.ст.» складається з трьох підрозділів. У підрозділі 2.1 *«Права людини як ціннісне піддруктя розуміння соціального контролю та правового порядку у філософії права Нового часу»* узагальнено, що розкриття проблеми правового порядку було обумовлене специфікою природно-правових поглядів, коли під природним правом розумівся розумний і справедливий порядок, який виявляється і досягається людським розумом у божественно встановленій гармонії світобудови (Г.В. Лейбніц, Г. Гроцій, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Ш.Л. Монтеск'є). Соціальний порядок розглядався як результат суспільного договору на основі природного права. Під правовим порядком розумівся також мир та цивілізований розвиток (Г. Гроцій, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо).

Соціальний порядок формувався на ґрунті ідеї ідеальної держави (Ф. Бекона), підкорення державній владі (Б. Спіноза), ідею держави як запоруки порядку і спокою (С. фон Пуфендорф). Була сформульована теорія поділу влади як основа правопорядку у суспільстві (Дж. Локк, Ш.Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо). Підкреслювалось значення позитивних законів в утвердженні соціального контролю та правового порядку, що гарантувало відповідність особистих і суспільних інтересів (К.А. Гельвецій, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо).

У підрозділі 2.2 *«Ідеалістичне тлумачення соціального контролю та правового порядку у Німецькій класичній філософії»* доведено, що у філософії І.Канта були вироблені ціннісно-раціональні підстави для концепції розумного соціального порядку через категорію належного у суспільному житті, виявлені інтегруючі сили порядку, пов'язані з моральною природою людини, розкрита моральна основа політичного порядку. Правопорядок, на його думку, встановлюється для забезпечення свободи і повинен спиратися на загальнообов'язкові закони. Вагомою ціннісною основою порядку І.Кант вважав свободу, яка полягала у самообмеженні власної сваволі та повазі до свободи інших.

Ідея суспільного договору була підтримана Й. Фіхте, який вважав, що досягти соціального порядку можна лише за його (договору) допомогою. Мету суспільного договору він убачав у визначенні меж свободи та встановленні примусової влади. Правовий порядок, за Й. Фіхте, полягає у безпеці індивіда і суспільства та у дотриманні меж власності кожного члена суспільства відповідно до чинного закону. Ціннісною основою порядку у нього також виступає свобода, яка потребує зобов'язання обмежити свою свободу визнанням свободи інших.

Згідно з філософією Г.Гегеля, природа правопорядку є ідеальною, оскільки впроваджується з абсолютної ідеї в діяльність людей. Духовна субстанція, на його думку, породила інституціональні основи порядку, що ви-

ражаються в законах та соціальних інститутах. Основною аксіосферою, на якій ґрунтується соціальний контроль, є свобода як усвідомлена необхідність. Соціальний контроль, за Г. Гегелем, має двосторонній характер. Громадянське суспільство розглядається як таке, що формує соціальні форми провя порядку, а держава виражає розумність і владну волю правового порядку.

Декларована Ф.Шеллінгом тотожність необхідності і свободи складає основу гармонії між об'єктивним і суб'єктивним у діяльності людини та суспільства, є основою згоди між свободою і розумністю. Дозволимо собі ствердити, що у цій тотожності слід шукати філософське обґрунтування Ф. Шеллінгом соціального порядку і контролю. У філософії Л.Фейербаха ціннісною основою соціального контролю і порядку можна вважати визнання ривного права кожної людини на прагнення до щастя.

У підрозділі 2.3 «Формування філософсько-правової концепції соціального контролю у взаємозв'язку з правовим порядком у XIX–XX ст.ст.» доведено, що представники філософії права цього часу розглядали соціальний контроль і правовий порядок у єдності та тісній взаємодії. Основна мета соціального контролю полягала у створенні та збереженні соціального порядку, який можливий лише за умови, коли поведінка людини стане типовою та схвалюваною для суспільства. При цьому основний акцент робився на індивідуальній свободі як цінності, завдяки якій людина здатна здійснити вільний вибір на користь суспільних норм і цінностей. Вважалося, що лише вільна особа здатна до вдосконалення, соціалізації, інтеграції тощо. Поряд із цим мала місце трансформація філософсько-правових поглядів з раціональних до ірраціональних, що спричинило розгляд впливу таких факторів, як солідарність, совість, відповідальність із забезпечення правового порядку.

Розділ 3 «Методологічні основи дослідження соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку» складається з трьох підрозділів. У підрозділі 3.1 «Методологія дослідження соціального контролю та правового порядку у соціальних системах» вказано, що з-поміж загальнонаукових методів дослідження соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку використані: аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізацію, узагальнення, індукцію, дедукцію, аналогію, системний метод. У дослідженні реалізовані також спеціальні класичні та некласичні методи дослідження. Зокрема, застосовано класичний соціологічний підхід, згідно з яким право є явищем динамічного життя, яке покликане забезпечити правопорядок. Серед некласичних підходів свою результативність засвідчили аксіологічний підхід, антропологічний, синергетичний (обрано як системоутворювальний у дослідженні) та ін.

У пункті 3.2 «Синергетичний метод (метод самоорганізації соціальних систем) як системоутворювальний у дослідженні правового порядку» зауважено, що використання синергетичного методу у праві не суперечить класичним методам і підходам аналізу правових явищ та систем, про-

те є істотним доповненням, яке значно розширює методологічний апарат філософії права. У дослідженні трансформовано поняття синергетики – дисипативність, або незамкненість, відкритість системи до правового порядку. Зроблено висновок, що замкнута система приречена на загибель, оскільки міра хаосу з часом лише зростає, або, в крайньому разі, залишається постійною, отже, хаос у замкнутій системі не зменшується, а може тільки наростати, і порядок приречений на зникнення. Дисипативність дає змогу правопорядку еволюціонувати, забезпечуючи його самоорганізацію.

У підрозділі 3.3 *«Моделювання й еволюціонування соціального контролю та правового порядку як самоорганізованих систем»* підсумовано, що соціальний контроль як основний засіб забезпечення правового порядку має організаційну та самоорганізаційну складову, що проявляється у таких аспектах: 1) соціальний контроль як результат організаційних правовідносин – правовий (державний) контроль. Правовий контроль – це засіб організації соціальної системи, що забезпечує соціальний (правовий) порядок шляхом зовнішнього впливу державної влади на суспільство через позитивне право; 2) соціальний контроль як засіб самоорганізації соціальної системи, що забезпечує соціальний (правовий) порядок шляхом впливу наявних самовстановлених соціальних норм. Складовою будь-якої самоорганізаційної частини контролю є самоконтроль, який досягається завдяки соціалізації та самосвідомості людини. Самоконтроль виникає і внаслідок дії правового чи державного контролю на людину, і соціального й означає сприйняття людиною соціальних та правових норм як власних.

Розділ 4 «Гносеологія взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку» складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 4.1 «Філософсько-правові модули денотату соціального контролю в доктрині права» складається з трьох пунктів. У пункті 4.1.1 *«Сегрегація наукових підходів у розумінні поняття «соціальний контроль»* проаналізовано і класифіковано наукові підходи до поняття «соціальний контроль». Доведено, що взаємозв'язок права та соціального контролю є двостороннім і двоспрямованим. З одного боку, право виступає як інструмент контролю, завдяки якому досягається кінцева мета – правопорядок. З іншого боку – соціальний контроль є одним із засобів забезпечення ефективності права. У пункті 4.1.2 *«Система та сегменти (соціалізаційний, суб'єкт-об'єктний, нормативний, методичний) соціального контролю»* зроблено узагальнення про те, що основні напрями впливу соціального контролю на суспільні відносини дозволили розглянути функції соціального контролю, до яких належать: стабілізуюча – завдяки соціальному контролю у суспільстві досягається рівновага, гармонія та основне – правопорядок; виховна – через соціалізацію соціальний контроль формує такого члена суспільства, який сприймає суспільні цінності та норми як особисті; захисна – соціальний контроль здійснює захист кожного члена суспільства від

правопорушень, а також захищає встановлені суспільством норми та цінності; оперативна – способи соціального контролю починають діяти, як тільки стало відомо про будь-яке порушення соціальних стандартів; регулятивна – соціальний контроль є способом регуляції поведінки людини; превентивна – соціальний контроль складається з комплексу заходів, які діють для попередження девіантної поведінки; координаційна – соціальний контроль є механізмом координування взаємодії індивідів і діяльності суспільства; організаційна – соціальний контроль сприяє самоорганізації людей в одне ціле та гостро реагує на десоціалізацію особистості; реабілітаційна – соціальний контроль діє на правопорушників з метою повернення їх у суспільство для усвідомлення правопорушником себе як члена суспільства. У пункті 4.1.3 «Квантори соціального контролю як умова підтримання цивілізаційного гомеостазу: правовий та громадський контроль» класифіковано соціальний контроль за суб'єктами його здійснення на: правовий та громадський. Правовий контроль є складовою організаційної частини соціального контролю, оскільки: встановлюється не хаотично, а за певною законодавчо встановленою процедурою; забезпечується нормами права, які також мають визначену державою процедуру прийняття; здійснюється суб'єктами, які офіційно наділені такими повноваженнями. Громадський контроль містить у собі елементи і самоорганізаційної, і організаційної частини контролю. Самоорганізаційна частина громадського контролю полягає в ініціації проблемного питання, яку може винести на розгляд будь-хто з громадян чи їх об'єднань. З іншого боку, держава чітко регламентує форми звернення громадян до влади і визначає, які з них є правовими (організаційна частина контролю).

Підрозділ 4.2 «Інституційна конфігурація соціального та правового порядку» складається з трьох пунктів. У пункті 4.2.1 «Формат онтологічних складових соціального порядку» констатовано, що встановлення соціального (правового) порядку тісно пов'язане із феноменом соціального контролю. Соціальний порядок у суспільстві не виникає спонтанно, йому передують утворення певних соціальних інститутів (сім'ї, роду, общини тощо), які виконують контрольні функції, тобто функції соціального контролю. Інноваційні форми здійснення контролю виникають на основі свідомості людини, її власного, внутрішнього самоконтролю. Таке уявлення про соціальний контроль як контроль, який досягається і завдяки позитивним якостям особи (почуття обов'язку, спільності, відповідальності, толерантності тощо), і завдяки організаційним властивостям держави, свідчить про те, що соціальний контроль був наявний ще у витоках формування соціального порядку, зокрема, і природного порядку у тому числі. У пункті 4.2.2 «Правовий порядок: його референція та експлікація» доведено, що соціальний порядок та правовий порядок мають багато точок перетину, зокрема: правовий порядок виник на основі соціального порядку та є його різно-

видом; правовий порядок залежить від дотримання соціального порядку; правовий порядок не повинен суперечити соціальному порядку, оскільки такий конфлікт рано чи пізно підірве авторитет правового порядку у суспільстві; правовий порядок та соціальний порядок повинні взаємодіяти на основі двостороннього соціального контролю. Серед інструментів правового порядку застосовуються правові засоби впливу (правовий контроль). З іншого боку, суспільство також чинить вплив на державу через правову самоорганізацію (інститути громадянського суспільства).

Через призму критеріїв ідеал-реальність виділено такі види правового порядку: 1) правовий порядок як мета (ідеал), до якої прагне правове, громадянське суспільство. За таких обставин правовий порядок – це законодавчо запрограмований рівень суспільних відносин, який повинен відповідати суспільним вимогам та природно-правовим критеріям; 2) правовий порядок, що реально існує у суспільстві. Саме у такому випадку правовий порядок можна характеризувати як дійсний стан суспільних відносин, що є результатом втілення правових принципів та характеризується певним рівнем здійснення суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків усіма суб'єктами суспільних відносин.

Зважаючи на домінуючу у науковій літературі характеристику правового порядку як державно-правового явища, виявлені ознаки правового порядку з філософсько-правової точки зору: стан правового порядку залежить від стану соціального порядку; правовий порядок відображає соціальний компроміс і виражає потреби, цілі та інтереси суспільства; динамічність та стійкість правового порядку; свідомо-вольовий характер – правовий порядок може бути дотриманий лише за допомогою волі та свідомості людей; правовий порядок є вираженням міри справедливості, свободи та рівності; спрямованість на соціальний прогрес; загальнолюдський та конкретно-історичний характер; правовий порядок формує у людей повагу до права.

У пункті 4.2.3 «*Артикуляція функцій та принципів правового порядку*» функції правового порядку визначаються як напрями його впливу на процес формування стабільного упорядкування суспільних відносин правом. Завдяки розгляду функцій правового порядку виділяються зв'язки, в яких реалізується його ставлення до навколишньої дійсності, з'ясовується та роль, яку він виконує у правовій системі суспільства. Функції правового порядку – це основні напрями впливу правового порядку на правові відносини з метою їх стабілізації, упорядкування, врегулювання та врівноваження суспільних відносин. До основних функцій правового порядку з філософсько-правових позицій віднесені: ідеологічна, аксіологічна, регулятивна, інформаційна, прогностична, стимулювальна, орієнтаційна, захисна.

У підрозділі 4.3 «*Амбівалентність гносеологічного взаємозв'язку: соціальний контроль – правовий порядок*» доведено, що сфера правового порядку є специфічною і перспективною щодо вивчення, оскільки немож-

ливо вичерпно схарактеризувати організаційний або самоорганізаційний компоненти правового порядку. Задля ефективного досягнення мети правового порядку повинен застосовуватись двосторонній контроль, оскільки, з одного боку, суспільство є об'єктом державного контролю (організаційна складова контролю), а з іншого, суспільство є суб'єктом контролю державою. Утвердження дієвого правового порядку можливе лише при узгодженні нормативних (правових) та ціннісних складових правової реальності, що уможлиблюється умовами життєдіяльності громадянського суспільства та правової держави. Саме цей зміст може умовно бути поглиблений у перспективному розвитку окресленої проблематики.

Розділ 5 «Інваріанти онтологічного синтезу та праксеологічного статусу соціального контролю як засобів забезпечення правового порядку в Україні» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 5.1 «Громадянське суспільство та його інтенційний підхід до верифікації соціального контролю» вказано, що важливої актуальності сьогодні набуває звернення до аксіологічних підстав громадянського суспільства. Цінності мають доленосне значення у громадянському суспільстві, оскільки завдяки їм суспільство може забезпечити для себе безпечно та стійке майбутнє. Сьогодні, як і багато років тому, суспільство ставить перед собою одне і теж завдання – формування ціннісної свідомості як стратегії свого розвитку.

Детермінуючим фактором громадянського суспільства наділені такі цінності:

- самоцінність людини, світогляд якої заснований на синтезі індивідуалізму та поваги до прав інших з розумінням правил суспільного співжиття. Самоцінність людини є тією цінністю, щодо якої субординуються всі інші цінності у громадянському суспільстві;

- права людини, які мають консолідуючу цінність для суспільства, власний ціннісний вимір, оскільки закріплюють в собі всі інші цінності громадянського суспільства. Захист прав людини є однією з форм дії саморегуляції суспільства;

- свобода, без якої неможливий акт самореалізації людини та яка передбачає особистісну автономію й об'єднання людей за власним волевиявленням;

- справедливість та рівність як соціогенні механізми громадянського суспільства, що відображають врівноваженість та сприяють пошуку взаємодії організації та самоорганізації;

- верховенство права – інструментальна цінність, яка ґрунтується на розумінні права як соціального феномена та найвищої інституції у соціальних конфліктах;

– толерантність – лежить в основі взаєморозуміння між людьми, що ґрунтується на непорушності ідентичності кожного члена громадянського суспільства;

– солідарність як цінність, що формується на основі згуртованості та партнерства заради спільних інтересів та вирішення загальнодержавних питань.

У підрозділі 5.2 «*Постнекласична парадигма дескрипції правової держави у реалізації правопорядку*» доведено, що забезпечення правопорядку залежить не лише від самоорганізації населення у громадянському суспільстві, але й від особливої організації державної влади. Саме тому громадянське суспільство повинне відповідати тим сучасним умовам, які свідчили б про його бажання втілити в життя принципи правопорядку. Такими умовами є правова та демократична держава як вищі ступені організації.

Запропоновано такі основні завдання правової держави: забезпечення прав і свобод людини і громадянина; організація державної влади на основі верховенства права; дотримання рівності між державою та громадянином; правове забезпечення суспільного блага та життєвих інтересів людини; захист свободи, чесності та гідності особи. Досягнення всіх цих завдань втілюється у головному завданні правової держави, з метою якого громадянське суспільство загалом делегує свої повноваження – це забезпечення у громадянському суспільстві правового порядку.

Демократія, без якої неможливий правовий порядок, характеризується такими ознаками: забезпечує комунікацію між громадянським суспільством та правовою державою; закріплює механізми громадського контролю; забезпечує прозорість влади; реальне втілення прав і свобод людини та громадянина; сприяє реальній можливості виконувати правовий державі свою соціальну функцію.

ВИСНОВКИ

Дисертація є першим комплексним у сучасній українській філософії права монографічним дослідженням концептуальних філософсько-правових підходів до розуміння соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку. Особистим внеском автора є розроблення понять та класифікацій філософсько-правової концепції соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку. У дисертації обґрунтовано нові в концептуальному плані і важливі для сучасної практики поняття, положення і висновки, одержані особисто здобувачем, зокрема:

1. Соціальний контроль, як одна із важливих функцій управління суспільством, метою якого є підтримання встановленого соціального і правового порядку, базується на системі цінностей, які складають підґрунтя (основу) соціальної організації. Тому аналіз соціального контролю у його взаємозв'язку з правопорядком доцільно здійснювати через призму домінант-

них у суспільстві базових цінностей, які втілені у соціальних принципах і нормах.

Доведено, що за всю історію розвитку суспільства були численні спроби різноманітними засобами подолати небажані види поведінки людей, а також заохотити їх діяти суспільно корисно або ж принаймні не порушувати вимоги соціальних норм. Кожне суспільство з цією метою створювало систему соціального (громадського і правового) контролю, яка охоплювала різноманітні засоби, що уможлилювали існування правового порядку. З огляду на це, мета соціального контролю полягала в тому, щоб мінімізувати порушення встановлених соціальних норм і закріплених у них соціальних цінностей. В історичній ретроспективі кожне суспільство виробляло свою систему засобів соціального контролю, яка включала і переконання, заборони, і заохочення, які дозволяли формувати поведінку людей відповідно до вимог соціальних норм.

2. У країнах Стародавнього Сходу соціальний порядок уособлювався із законом, який закріплював суспільну нерівність. При цьому закони встановлювалися правителями або владними верхівками, які вважалися уособленням богів. Соціальний і правовий порядок ґрунтувався на етатистських цінностях, тобто проблеми управління державою, общиною та клановою сім'єю були первинними та вели до жорсткої регламентації всього життя людини. Поряд з цим, ціннісною основою порядку була справедливість, яка закріплювалась: релігійно-моральними нормами (маат) у Єгипті; написами вавилонських царів; у законі Карми, що розглядався як універсальний закон справедливості в Індії.

Встановлено, що взаємозв'язок соціального контролю та порядку у філософії права Стародавнього Китаю розглядався у таких основних школах:

– Конфуціанство (управління суспільством повинно бути організоване на засадах саморегуляції, оскільки для того, щоб упорядкувати і гармонізувати людське життя, слід зрозуміти небесну волю і той добрий порядок речей, який вона встановила. Ключовим методом соціального управління визнавалось самоврядування, яке було побудоване на формальних правилах і стандартах соціального контролю. Під соціальним порядком розуміли мир та гармонію між людьми і природою. Основою порядку було визнано моральні чесноти, норми і принципи, перед якими всі рівні;

– Моїзмом була запропонована договірна теорія порядку. Причиною хаосу визнавалась відсутність управління, а мудрий правитель вважався гарантом порядку, зразком доброчесності та справедливості. Панування порядку було можливим на основі стандарту моральності, який тлумачився як людинолюбство і належне ставлення до людей;

– Легізм (порядок розумівся як результат панування законів держави. Закон був втіленням контролю, який легісти намагалися поширити на всі випадки життя і який можна було заповнити будь-яким потрібним зміс-

том. Причиною відсутності соціального порядку вважалась відсутність або неналежна якість законів. Соціальний контроль розумівся як функція держави з наведення порядку, який досягався через верховенство закону і забезпечувався через систему примусу та жорстокі покарання);

– Даосизм (основою порядку було визнано Дао, тобто природний, закономірний порядок речей, який уособлював вищу чесноту і природну справедливість, перед якою всі рівні. Ціннісною основою соціального порядку і контролю у даосизмі були справедливість та рівність. Вважалося, що для панування порядку в суспільстві людина повинна бути доброчесною та постійно здійснювати самоконтроль).

3. Доведено, що філософія Стародавньої Греції трактувала порядок через моральність як благо, при чому право сприймалося як таке, що протистоїть хаосу. Визнавалось, що в основі соціального порядку лежить природний порядок, який має божественне походження й існує незалежно від людини. Правовий і соціальний порядок тлумачився через призму природного порядку як упорядкована й структурно організована цілісність.

Зауважено, що філософія права Стародавнього Риму особливо акцентувала на ідеї порядку. Якщо культура Стародавньої Греції базувалась великою мірою на демократії і філософії як основі особистої свободи, то Римська культура ґрунтувалась на ідеї закону як фундаменті соціального порядку. При цьому закон розумівся доволі широко, включаючи природно-правове його тлумачення, зокрема Цицероном (вічний, незмінний правильний розум, який відповідає природі і охоплює весь Всесвіт), Ульпіаном (ідея соціальної рівності, відмова від рабства), стоїками (універсальний космічний принцип, який відображає порядок світу, порядок природи, божественний закон, закон розуму, який є справедливим). На такій методологічній основі базувалась Цицеронова оцінка держави як правопорядку (загального блага), який ґрунтується на праві, забезпечує свободу і якого можна досягти завдяки принципу справедливості. Соціальний контроль Стародавнього Риму був таким способом саморегуляції соціальної системи, який ґрунтувався на законі (природному і позитивному) як нормативному регуляторі.

4. Зауважено, що філософська концепція розуміння порядку була запропонована через призму християнства в межах теологічного світогляду Августином, за яким всі соціальні, державні та правові установи є наслідком гріховної природи людини, а відносини управління та панування людини над людиною є природним порядком людського життя, що виник внаслідок гріхопадіння. Нормативною основою соціального контролю філософ визнавав закон (вічний, природний, позитивний та божественний). Позитивне право повинно бути справедливим і встановлювати порядок, піклуючись про все суспільство і його загальне благо. Особистісною основою соціального контролю та правопорядку філософ вважав страх Божий.

Особистісною основою соціального порядку, за Томою Аквінським, визнавалась свобода, яка виражається у поведінці відповідно до розумної, божественної необхідності. Нормативною основою соціального контролю та правового порядку є закон, відповідно до якого людина повинна діяти або утримуватися від дій. Закон установлюється з метою загального блага (порядку) та повинен відповідати таким ознакам: розумність веління; відповідність загальному благу; компетентність законодавчого органу та доведення його до відома (оприлюднення).

5. Констатовано, що соціальний і правовий порядок в епоху Відродження розглядався як результат внутрішньої гармонії і наближення людини до Бога (Д. Аліґ'єрі). Нормативною основою соціального контролю визнавалися, передусім, моральні норми, які спонукали до служіння суспільству і принесення користі. Правопорядок розумівся як упорядковане співтовариство, яке спирається на соціальні норми, яких дотримуються, що проявлялось у моральній поведінці (М. Монтень). Великий акцент робився на утвердженні гідності людини як основи правового порядку (Д. Манетті). Гідність людини розглядалась через принципи рівності (відмови від станових привілеїв), справедливості та свободи, яка забезпечувалась виданням і дотриманням законів на основі природного права. Основним методом соціального контролю визнавався не примус, а переконання, яке здійснювалось під впливом світської освіти і виховання та утверджувало людську гідність (Ф. Петрарка).

6. Основою розуміння соціального порядку у Новий час стали природно-правові погляди та суспільний договір, який підтримувався різними науковцями і часто трактувався ними неоднаково. Однак схожість ідеї суспільного договору у всіх теоріях полягала у тому, що встановлення порядку пов'язано з дією механізму соціального контролю. Дія механізму соціального контролю проявлялась у тому, що теорія суспільного договору передбачає невід'ємною умовою відмову громадян від частини своєї свободи на користь суспільства. Такий механізм дії соціального контролю забезпечував установлення і підтримання правового порядку.

Основу розкриття соціального контролю та правового порядку спричиняло природне право та ідеї рівності, справедливості, свободи (Г.В. Лейбніц, Б. Спіноза, Дж. Локк, Вольтер). Починаючи з цього періоду, соціальний контроль тлумачиться подвійно: як контроль держави за дотриманням вимог правових норм та як контроль за діями держави з боку громадянського суспільства (Т. Гоббс, І.Г. Фіхте, Ж.-Ж. Руссо). Крім того стверджувалось, що соціальний контроль і примус з боку влади має бути лише зовнішнім, тобто стосуватися тільки дій підданих, а не їхнього внутрішнього настрою, і обмежуватися тим, що є необхідним для підтримання правового порядку (Б. Спіноза).

Загалом філософія Нового часу закріпила основоположні ідеї, які стали підґрунтям концепції соціального контролю та правового порядку, зокрема: основою соціального контролю та правового порядку визнавався соціальний договір; правовий порядок розкривався через природне право і мав моральну основу; поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову як умова забезпечення правопорядку; метою правового порядку визнавався мир; соціальний контроль повинен був здійснюватися двосторонньо (і з боку держави, і з боку громадянського суспільства); примус, як метод соціального контролю, повинен бути правомірним.

7. Доведено, що ідеалістичне тлумачення соціального контролю та правового порядку у Німецькій класичній філософії знайшло свій вияв у творчості І. Канта, І. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля, Л. Фейєрбаха та ін. Як і представники Нового часу, вони вибудували своє уявлення про правопорядок на основі теорії суспільного договору, внісли в ідею порядку нові принципи, такі як: принцип гласності, народного представництва, народного суверенітету, відповідальності держави, поділу влади, верховенства народу тощо. Утверджувалась думка про те, що держава та порядок є взаємозалежними, а метою порядку є мир. Свобода стала ключовою цінністю правопорядку та соціального контролю у Німецькій класичній філософії. Соціальний контроль розглядався як такий, що повинен здійснюватися в межах права, а також застосовуватися лише щодо зовнішньої, а не внутрішньої сфери людини.

8. Аналіз концептуальних підходів до формування філософсько-правової концепції соціального контролю у взаємозв'язку з правовим порядком у XIX–XX ст.ст. дав змогу виділити такі основні підходи:

а) соціальний контроль розглядався як такий, що гармонізує суспільство і забезпечує підпорядкування індивідів суспільним нормам та цінностям (О. Конт, Дж. Мілль, Г. Спенсер, Г. Тард, Е. Росс, Р. Парк). Запропоновано поділ соціального контролю на види; значна увага зосереджувалась на внутрішньому контролі (самоконтролі), що забезпечує ефективний соціальний і правовий порядок; доведено, що розвиток, еволюція, прогрес та порядок є взаємопов'язаними;

б) соціальний контроль розглядався як такий, що досягається насильницьким шляхом, жорсткими методами апаратом примусу, а його метою є засвоєння та утримання влади. Соціальний контроль і правовий порядок повинні опиратися на політичну владу. При цьому соціальний і правовий порядок залежить від виробничих відносин та досягається через внутрішню емоційну відданість. Не були враховані соціокультурні традиції у забезпеченні порядку (Ф. Енгельс, К. Маркс, М. Вебер);

в) формоутворювальним чинником у концепції суспільного контролю та соціального (правового) порядку визнавалась людина як особистість, оскільки порядок формує основу індивідуальності. Контроль розглядався

не лише як зовнішній (соціальний), але й як внутрішній самоконтроль, що досягається завдяки духовним і соціокультурним чинникам (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Г. Кельзен, Л. Дюгі, У. Самнер).

9. Соціальний контроль вимагає не лише традиційного арсеналу методів, але й пошуку нової методології дослідження та нового ключового методу. Загалом методологію дослідження соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку охарактеризовано такими ознаками: забезпечує отримання всебічного правового знання про інститут соціального контролю та правопорядку; визначає місце і значення соціального контролю та правопорядку у філософії права; координує дослідження соціального контролю і правопорядку у векторі поставленої мети та завдань; оновлює правову науку шляхом удосконалення застарілих термінів і понять та введення нових; забезпечує унікальним набором методів, які дозволяють якнайширше розкрити суть соціального контролю і правопорядку; дозволяє узагальнити та систематизувати всі відомі раніше правові знання, що стосуються соціального контролю і правопорядку.

10. Зауважено, що правопорядок є дисипативною (відкритою) системою, що проявляється через такі ознаки: правопорядок не завжди може повертатися у первісний стан після дії зовнішніх факторів; неможливість спрогнозувати, який зовнішній вплив матиме вирішальне значення для зміни правопорядку (наприклад, це може бути смерть політичного лідера чи економічна криза тощо); відсутність певної стратегії повернення до правопорядку, за якої все одно він самоорганізовується; наявність системи порядку, яка сприяє змінам соціокультурних умов; подоланість хаосу перетворює правопорядок та ускладнює структуру, адаптувавшись до нових змін. Також принцип відкритості втілюється через можливість використовувати різноманітні підходи, методи, стратегії до досягнення порядку.

Підкреслено, що правопорядок як система може бути за різних умов і динамічно стабільним, і еволюційним. Правопорядок є динамічно стабільним у періоди політичної, правової стабільності у суспільстві, коли зміст правопорядку суттєво та фактично не змінюється. Правопорядок може виступати як еволюційна система, коли існують суспільні кризи, революційні зміни, політична нестабільність тощо. Доведено також, що правопорядок є нестійкою системою. Такий стан нестійкості прийнято називати точками біфуркації, які є обов'язкові в будь-якій ситуації народження нової якості і характеризують межу між новим і старим. Функціонування всіх систем, що самоорганізуються у точках біфуркації, має загальні закономірності, багато з яких уже розкриті у концепціях самоорганізації.

11. Констатовано, що синергетичний потенціал у праві зацентований на одному із найважливіших механізмів синергетичного методу – самоорганізації. Поєднання філософсько-правового знання про соціальний контроль, правопорядок і методологічний засіб самоорганізації дозволяє най-

більш вичерпно розкрити ці поняття, яким притаманні універсальні ознаки складноорганізованих систем. Доцільним видається розгляд вказаних феноменів через призму моделювання та еволюціонування. Застосовуючи соціально-правове моделювання, запропонована модель взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку. Метод еволюціонування дав змогу прослідкувати поступовий розвиток сутності цих явищ при збереженні її якості в процесі змін і перетворення.

Зауважено, що самоорганізація відіграє провідну роль у нормальному функціонуванні та розвитку правопорядку, що проявляється у таких ознаках:

1) принциповою відмінністю правової системи як різновиду соціальних систем від природних є доповнення наявної в ній самоорганізації організаційною діяльністю;

2) самоорганізація правового порядку відбувається на трьох рівнях: самоорганізація на особистісному рівні; самоорганізація інституційного рівня громадянського суспільства; організаційний рівень, що забезпечується державою через позитивне право;

3) суб'єктом самоорганізації правового порядку є людина, яка усвідомлює соціальні інтереси і готова активно діяти задля їх забезпечення, має підвищену правову відповідальність та володіє високим рівнем правосвідомості;

4) самоорганізація правопорядку є результатом соціальної взаємодії людей (громадянського суспільства, зокрема), тому суспільна злагода, спільні цілі є необхідною умовою підвищення рівня самоорганізації;

5) ефективним засобом забезпечення правового порядку є соціальний контроль. Самоорганізація правового порядку може досягатися через такі види соціального контролю: правовий (державний) контроль як складова організаційних відносин; соціальний контроль як складова самоорганізаційних відносин, вагоме місце в якому займає самоконтроль.

12. У філософській, соціологічній та юридичній літературі поняття соціального контролю тлумачиться неоднозначно. Систематизувавши наявні поняття соціального контролю, виявлено наявність різних підходів до цього поняття. Видається за доцільне поділити їх на групи, зокрема: визначення, в яких соціальний контроль розуміється як спосіб регуляції чи саморегуляції суспільних відносин; розуміння соціального контролю як засобу впливу на поведінку людини; трактування соціального контролю відповідно до його завдання – забезпечення рівноваги, стабільності і порядку; розгляд соціального контролю через нормативно-ціннісне регулювання; інтерпретування соціального контролю як системи засобів, що визначають критерії допустимої поведінки та як механізму усунення девіантної поведінки.

13. У системі соціального контролю стрижневим компонентом є його принципи. До принципів соціального контролю віднесені: самостійність інститутів соціального контролю; масовість – поширеність форм соціального

контролю на все суспільство; гласність соціального контролю – способи суспільного контролю повинні застосовуватись відкрито; незалежність – суб'єкти соціального контролю повинні бути незалежними; невідворотність – соціальний контроль застосовується до кожного, хто порушив соціальні норми; обов'язковість соціального контролю для всіх осіб; відповідність або допустимість міри впливу соціального контролю мірі порушення норм і стандартів суспільства; гармонізація – забезпечення контролю тією мірою, в якій він необхідний (самостійність індивідів там, де їхні дії не суперечать правам інших членів суспільства і не підривають засад самої суспільної системи); динамічність – способи соціального контролю повинні змінюватись залежно від особистості та пристосовуватися до умов різних соціальних середовищ; систематичність – соціальний контроль повинен здійснюватися регулярно; ефективність – повинна досягатися через головну мету соціального контролю – правопорядок.

Зауважено, що система соціального контролю складається з таких компонентів:

1) соціалізаційний. Соціалізація передбачає засвоєння індивідом суспільних норм і цінностей та сприйняття їх як особистих. Такий соціальний контроль, що діє шляхом соціалізації, передбачає всесторонній вплив на індивіда, починаючи з ранніх етапів його розвитку. Вплив здійснюється через різноманітні організації, освіту, релігію, пропаганду, заохочення тощо. В результаті індивід переймає на себе ті соціальні ролі, які є необхідні та схвалювані суспільством;

2) суб'єкт-об'єктний. До основних об'єктів соціального контролю можна віднести: суспільство, адміністративний апарат, елітарні спільноти, соціальні інститути, економічні інститути. Суб'єкти соціального контролю становлять відокремлені від суспільства інституалізовані спільноти, що наділені власними потребами. Виділяють два види суб'єктів соціального контролю: основні суб'єкти соціального контролю – реалізують у процесі соціального контролю власні інтереси; агенти соціального контролю – реалізують у процесі соціального контролю інтереси основних суб'єктів соціального контролю;

3) нормативний – сукупність соціальних складових (традиції, звичаї, релігія, мораль), у тому числі правові норми, які встановлюють соціальні рамки;

4) методичний – сукупність методів та інших способів впливу, за допомогою яких здійснюється соціальний контроль (позитивні (заохочення) та негативні (покарання) санкції).

14. Узагальнено амбівалентність гносеологічного взаємозв'язку: соціальний контроль – правовий порядок. До кванторів (ознак) соціального контролю як засобу забезпечення правопорядку доцільно віднести: процес втілення соціального контролю, що чітко пов'язаний з правопорядком (стан

правопорядку залежить від дієвості соціального контролю); соціальний контроль здійснює вплив на управління суспільством; соціальний контроль є результатом еволюції та соціального розвитку суспільства; забезпечує суспільні потреби, стабільність існування держави і суспільства загалом; через соціальний контроль здійснюється виховання членів суспільства; впливає на індивідів та суспільство за допомогою формальних і неформальних санкцій; закріплюється на всіх рівнях функціонування соціальної системи; формує в індивіда позитивні установки, долає агресивність і соціальні конфлікти; сприяє засвоєнню, прийняттю індивідом норм, цінностей та моделей правової поведінки; консолідує та регламентує діяльність усіх членів суспільства; має відповідний інструментарій методів, за допомогою яких впливає на індивіда та суспільство.

15. З філософсько-правової точки зору можна виділити такі принципи формування правового порядку як виду соціального порядку:

1) організованості – правовий порядок є результатом чіткої, впорядкованої організації суспільства;

2) гуманізму – сучасний правовий порядок повинен визнавати людину та природні права найвищими соціальними цінностями;

3) соціальної справедливості – сучасний правовий порядок повинен відійти від соціалістичних ідей, згідно з якими порядок має відповідати інтересам домінуючих соціальних груп. Відповідно, правовий порядок повинен урахувати інтереси різних соціальних класів та прошарків і при цьому забезпечувати суспільне благо для всіх;

4) демократизму, який означає, що не лише держава повинна контролювати суспільство, але і суспільство повинно брати участь у вирішенні суспільних питань: зміна законодавства, формування влади, контроль влади, створення суспільних інститутів тощо;

5) свободи – правовий порядок повинен надавати людині можливість вибору, а не формувати свою стратегію виключно на забороні;

6) рівності – означає, що держава однаковою мірою повинна вимагати від кожного члена суспільства дотримуватись умов правового порядку, а також однаковою мірою засуджувати неправомірну поведінку;

7) взаємної відповідальності держави перед суспільством і окремою особою, і навпаки, особи перед державою;

8) правовий порядок є результатом соціального контролю, який має двосторонній характер: з одного боку, суспільство є об'єктом державного контролю (організаційна складова контролю), а з іншого, суспільство є суб'єктом контролю над державою, здійснюючи і вплив на державу, і на себе (самоорганізовуючись), у тому числі у формі самоконтролю кожної людини.

16. Позичено, що правовий порядок є серцевиною соціального порядку і характеризує у ньому ті властивості впорядкованості, які є результатом дії (реалізації) права. Правовий порядок є частиною і одночасно

правовою формою способу життя, маючи на увазі правове опосередкування (правові аспекти) окремих форм і методів життєдіяльності.

Вказано на відмінності між соціальним і правовим порядком: 1) соціальний порядок – це переважно природна самоорганізація суспільства на основі всіх соціальних норм (родове поняття), а правовий порядок – це чітка організованість, впорядкованість, узгодженість, що створена державою на основі правових норм (видове поняття); 2) сфера контролю соціального порядку значно ширша, аніж правового порядку, адже регулює не тільки правовідносини, але і сімейні, релігійні, моральні відносини тощо; 3) правовий порядок, на відміну від соціального порядку, залежить від влади, правової ідеології, правового режиму в тій чи іншій державі та забезпечується особливим апаратом примусу.

Узагальнено розуміння правового порядку з філософсько-правової точки зору, як стан організованості правових відносин, який забезпечується державою і суспільством (самоорганізація) та здійснюється через систему нормативно-правового, позаправового (соціальні норми) регулювання та саморегулювання.

Здійснено експлікацію правового порядку через розкриття ознак, які характеризують його властивості, особливості та визначають подібності або відмінності правового порядку з іншими соціальними та правовими явищами. Виділено такі ознаки правового порядку: легітимність правового порядку, що означає передусім не підтримку його правлячою владою, а схвалення більшістю членів суспільства; підконтрольність з боку громадянського суспільства; володіння різними засобами державного впливу; системність – правовий порядок становить складноорганізовану систему, до елементів якої відносять: норми права, які закріплюють соціальні цінності; суб'єкти або учасники правового порядку; акти реалізації та застосування правових норм; правовідносини; правова свідомість і правова культура; державно-вольовий характер – правовий порядок відображає волю конкретної держави і конкретних громадян цієї держави, враховуючи всі особливості цієї держави; правовий порядок містить формальні орієнтири у правових нормах і цінностях, в межах яких людина реалізує свої права та обов'язки.

17. Принципи правового порядку сформовані як загальні вимоги, відправні начала, основні ідеї, які характеризують зміст правового порядку, його сукупність та соціальну спрямованість. При дослідженні принципів правового порядку відображаються ті суттєві характеристики, що відповідають за його ефективне функціонування і призначення у суспільстві. На філософсько-правовому рівні структуровані такі принципи правового порядку: організаційності – правовий порядок є результатом чіткої, впорядкованої організації суспільства; гуманізму; соціальної справедливості; демократизму; свободи; рівності; взаємної відповідальності держави і особи; двостороннього соціального контролю.

18. Феномен соціального контролю тісно пов'язаний з проблемою встановлення соціального порядку, вирішальну роль у підтриманні якого має розуміння соціального контролю як результату регулювання та саморегулювання (організації та самоорганізації). Соціальний порядок є обов'язковою умовою існування суспільства, адже доки існує порядок – існує і суспільство. Ця бінарність набуває такої формули: $СП = С \times П \leftrightarrow П \times С$, де СП – соціальний порядок, С – суспільство, П – порядок. Якщо суспільство готове до змін, є взаємоузгодженим, єдиним цілим, то й порядок стає більш гнучким до внутрішніх змін у суспільстві.

Організація соціального контролю акумулює контроль з боку держави правовими засобами. Кельзенівська модель уособлює правовий порядок, який повинен бути централізованим. Організації правопорядку властиві ознаки: штучно створена людиною соціальна система; функціонування системи, яке забезпечується людиною, а саме відповідними на це органами та посадовими особами, які наділені владними повноваженнями; обов'язок організації порядку, що покладений на державу; організаційно-правові способи забезпечення правового порядку як відповідні засоби, форми, механізми, які закріплені державою задля охорони інтересів всього суспільства; державний (правовий) контроль, який здійснює держава, що є головним інструментом досягнення правового порядку через організаційні аспекти.

Самоорганізація правового порядку характеризується такими ознаками: є базовим елементом організації правопорядку, на основі якого здійснюється державна організація правового порядку; чітке усвідомлення суб'єктом своїх соціальних інтересів, що реалізуються добровільно та природно; залежність якості самоорганізації правового порядку і її форм від якості правового регулювання суспільних відносин; залежність від рівня культури та правосвідомості у суспільстві.

19. Запропоновані основні ознаки, яким повинно відповідати громадянське суспільство у контексті забезпечення правового порядку: самоорганізованість; системність; соціальний контроль як умова забезпечення існування громадянського суспільства; аксіологічна складова (система цінностей, на яких побудоване громадянське суспільство).

20. Виявлено, що співвідношення громадянського суспільства та правової держави у забезпеченні правового порядку характеризується такими положеннями: правова держава та громадянське суспільство є формами існування та розвитку правового суспільства; історично першим утворилось громадянське суспільство, яке згодом делегувало частину своїх повноважень правовій державі; правова держава є формою організації громадянського суспільства; право формується громадянським суспільством, а правова держава лише санкціонує його та закріплює в законах; право є гарантом досягнення балансу між правовою державою і громадянським суспільством.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Налуцишин В.В. Соціальний контроль у забезпеченні правового порядку: філософсько-правова ідея та її сучасний розвиток: монографія. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2018. 337 с.

2. Налуцишин В.В. До питання філософського осмислення формування взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку. *Наше право*. 2016. № 5. С.167–171.

3. Налуцишин В.В. Формування правового порядку в історичній ретроспективі соціального контролю. *Європейські перспективи*. 2017. № 1. С. 44–49.

4. Налуцишин В.В. Зародження філософсько-правових уявлень про соціальний контроль та його взаємозв'язок з правовим порядком у Стародавньому Китаї. *Наше право*. 2017. № 2. С.132–138.

5. Налуцишин В.В. Ціннісні основи соціального контролю та правового порядку у філософії Стародавньої Греції. *Європейські перспективи*. 2017. № 2. С. 120–128.

6. Налуцишин В.В. Гуманізм як підґрунтя розуміння соціального контролю та правового порядку у філософсько-правових поглядах М. Монтеня, Ф. Петрарки та Н. Макіавеллі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право», 2017. Вип. 45. Т. 2. С.163–166.

7. Налуцишин В.В. Свобода як основа розуміння соціального контролю та правового порядку у філософсько-правових поглядах М. Лютера, Ж. Кальвіна, Ж. Бодена та Т. Кампанелли. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2017. №27. С. 8–9.

8. Налуцишин В.В. Загальні засади дослідження соціального контролю та правового порядку у філософії права епохи Відродження. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. №2. С.227–229.

9. Налуцишин В.В. Права людини як ціннісне підґрунтя розуміння соціального контролю та правового порядку в епоху Нового часу. *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. №2. С.5–14.

10. Налуцишин В.В. Philosophical and legal analysis of the discursive concept legal «legal order/social order». *Scientific journal «EUROPEAN SCIENCE»*. 2/2017. P.89–93.

11. Налуцишин В.В. Інституційна конфігурація соціального порядку: філософсько-правовий вимір. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 2 (14). С. 197–209.

12. Налуцишин В.В. Розвиток філософсько-правових уявлень про соціальний контроль та його взаємозв'язок з правовим порядком у добу Середньовіччя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 45. Т. 2. С.167–170.

13. Налуцишин В.В. Релігійно-моральні цінності як підґрунтя розуміння соціального та правового порядку у вченні Августина Аврелія, Томи Аквінського та Марсилія Падуанського. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 13. С.92–97.

14. Налуцишин В.В. Філософсько-правове розуміння соціального контролю та правового порядку у творчості Ф. Бекона, Т. Гоббса, Д. Локка та Г. Гроція. *Держава та регіони*. Серія: ПРАВО. 2017. № 3. С. 75–79.

15. Налуцишин В.В. Гуманістичні уявлення про соціальний контроль та правовий порядок у філософсько-правових поглядах Ш.Л. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, Вольтера, Б. Спінози та С. Пуфендорфа. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 3. С.18–21.

16. Налуцишин В.В. Ідеалістичне тлумачення соціального контролю та правового порядку у Німецькій класичній філософії. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2017. № 3. С.268–279.

17. Налуцишин В.В. Уявлення про соціальний контроль та правовий порядок у філософсько-правових поглядах І. Канта, І. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля та Л. Фєєрбаха. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №4. С. 183–187.

18. Налуцишин В.В. Формування філософсько-правових уявлень про правовий порядок у Стародавньому Римі. *Право і суспільство*. 2017. №4. С. 7–9.

19. Налуцишин В.В. Методологія дослідження соціального контролю та правового порядку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2017. №4. С.142–146.

20. Налуцишин В.В. Філософсько-правове обґрунтування соціального контролю в контексті суперечності «людина-суспільство». *«Visegrad Journal on Human Rights»*. 2017. № 5–6. С.147–152.

21. Налуцишин В.В. Філософсько-правові розвідки понятійної конструкції «правовий порядок». *Університетські наукові записки*. 2018. № 1 (65). С. 123–135.

22. Налуцишин В.В. Філософсько-правові особливості правового порядку як результату організації та самоорганізації суспільства. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. №1. С. 68–75.

23. Налуцишин В.В. Онтологические предпосылки социального порядка: философско-правовое измерение. *«Leges si Viata»*. 2018. № 2. С. 69–72.

24. Налуцишин В.В. Громадянське суспільство та його інтенційний підхід до верифікації соціального контролю. *Економіка та митно-правові відносини*. 2018. Вип. 5. С. 54–62.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

25. Налуцишин В.В. Категорія «порядок» у філософській мудрості Стародавнього Китаю. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Чотирнадцять осінніх юридичних читання»*

(м. Хмельницький, 23–24 жовтня 2015 року). Частина друга. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2015. С. 200–202.

26. Налуцишин В.В. Філософсько-правові погляди на соціальний порядок та правопорядок у Стародавній Греції. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції*: збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 15 квітня 2016 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С.116–120.

27. Налуцишин В.В. Проблеми, поняття, сутність правового порядку. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 21–22 жовтня 2016 року). Частина перша. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С.30–31.

28. Налуцишин В.В. До питання генези взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи*: матеріали участі у Міжнародній науково-практичній конференції (м. Дніпро, 3–4 лютого 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 96–99.

29. Налуцишин В.В. Формування ідеї справедливого правопорядку як результату соціального контролю у філософії Стародавнього Китаю. *Справедливість у юриспруденції: теорія та практика*: матеріали участі у Міжнародній юридичній науково-практичній конференції. (м. Київ, 23 лютого 2017 р.). Київ, 2017. С. 18–19.

30. Налуцишин В.В. До питання взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку через призму ціннісного підходу. *Актуальні питання публічного та приватного права у контексті сучасних процесів реформування законодавства*: матеріали участі у Міжнародній науково-практичній конференції. (м. Херсон, 14–15 квітня 2017 р.). Херсон, 2017. С. 173–176.

31. Налуцишин В.В. Філософсько-правове осмислення взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку в країнах Стародавнього Сходу. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: матеріали участі у XIII Міжнародній науково-практичній конференції. (м. Харків, 21 квітня 2017 р.). Харків, 2017. С. 94–97.

32. Налуцишин В.В. До питання генези взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку в добу Реформації. *Сучасне правотворення: питання теорії та практики*: матеріали участі у Міжнародній науково-практичній конференції. (м. Дніпро, 2–3 червня 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 122–124.

33. Налуцишин В.В. Розуміння ідеї правового порядку у філософії права Стародавнього Риму. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали участі у Міжнародній науково-практичній конференції.(м. Харків, 2–3 червня 2017 р.). Харків, 2017. С. 15–16.

34. Налуцишин В.В. Ідейно-ціннісна основа соціального контролю та правового порядку у філософії права Канта. *Публічне і приватне право*:

конституційні засади та інноваційні тенденції: матеріали участі у Міжнародній юридичній науково-практичній конференції. (м. Київ, 22 червня 2017 р.). Київ, 2017. С. 20–22.

35. Налуцишин В.В. Онтологічні особливості функцій правового порядку. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8–9 грудня 2017 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2017. Ч.1. С.21–23.

36. Налуцишин В.В. Гносеологія сутнісних характеристик (ознак) правового порядку. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії*: матеріали міжнародної юридичної науково-практичної конференції.(м. Львів, 15–16 грудня 2017 р.) Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. Ч.1. С.21–23.

37. Налуцишин В.В. Філософсько-правові основи дослідження принципів правового порядку. *Право, суспільство, держава: форми взаємодії*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 12–13 січня 2018 р.). К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С.115–118.

38. Налуцишин В.В. Онтологічні особливості дослідження соціального контролю у правовому вимірі. Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки – прогрес законодавства України майбутнього: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Дніпро, 12–13 січня 2018 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2018. С.137–139.

39. Налуцишин В.В. Філософсько-правова рефлексія видів соціального контролю. *Роль права та закону в громадянському суспільстві*: Міжнародна науково-практична конференція. (м. Київ, 9–10 лютого 2018 р.). К.: Центр правових наукових досліджень, 2018. С.102–106.

40. Налуцишин В.В. Співвідношення соціального та правового порядку. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як Європейської держави*: матеріали XXII щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права. (м. Хмельницький, 24 березня 2018 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. С. 19–20.

41. Налуцишин В.В. Вплив громадянського суспільства і правової держави на формування правового порядку. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Сімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 року): [у 2-х ч.]. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. Ч. 1. С.21–24.

АНОТАЦІЯ

Налуцишин В.В. Філософсько-правова парадигма соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку. – на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. – Львів, 2018.

Дисертація присвячена дослідженню концептуальних філософсько-правових підходів до розуміння соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку. Доведено, що порядок і стабільність у суспільстві залежать від багатьох соціальних факторів, з-поміж яких важливе місце займає соціальний контроль як засіб саморегуляції суспільства, мета якого полягає у впорядкуванні суспільних відносин. Особливої гостроти вказана проблематика набуває у правовій площині, де соціальний контроль використовується як вирішальний фактор у формуванні правового порядку. При цьому унікальність соціального контролю полягає у його здатності вбудовуватись у будь-яку соціальну систему та набувати конкретної історичної форми, яка відповідає політичному, економічному та культурному устрою того чи іншого суспільства.

Доведено, що соціальний контроль, як одна із важливих функцій управління суспільством, метою якого є підтримання встановленого соціального і правового порядку, базується на системі цінностей, які складають підґрунтя (основу) соціальної організації. Тому аналіз соціального контролю у його взаємозв'язку з правопорядком здійснено в історичній ретроспективі через призму домінантних у суспільстві базових цінностей, які втілені у соціальних принципах і нормах. Виділено основні етапи розвитку соціального контролю як засобу забезпечення правового порядку.

Соціальний контроль як основний засіб забезпечення правового порядку розглядається як такий, що має організаційну та самоорганізаційну складову, що проявляється у таких аспектах: правовий (державний) та громадський контроль.

Ключові слова: соціальний контроль, правовий контроль, громадський контроль, соціальний порядок, правовий порядок, права синергетика, організація та самоорганізація правопорядку.

АННОТАЦІЯ

Налуцишин В.В. Философско-правовая парадигма социального контроля как средства обеспечения правового порядка. – на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины. – Львов, 2018.

Диссертация посвящена исследованию концептуальных философско-правовых подходов к пониманию социального контроля как средства обеспечения правового порядка. Доказано, что порядок и стабильность в

обществе зависят от многих социальных факторов, среди которых важное место занимает социальный контроль как средство саморегуляции общества, цель которого заключается в упорядочении общественных отношений. Особую остроту указанная проблематика приобретает в правовой плоскости, где социальный контроль используется как решающий фактор в формировании правового порядка. При этом уникальность социального контроля заключается в его способности встраиваться в любую социальную систему и приобретать конкретную форму, соответствующую политическому, экономическому и культурному устройству того или иного общества.

Доказано, что социальный контроль, как одна из важных функций управления обществом, целью которого является поддержание установленного социального и правового порядка, базируется на системе ценностей, составляющих основу социальной организации. Поэтому анализ социального контроля, в его взаимосвязи с правопорядком осуществлено в исторической ретроспективе через призму доминантных в обществе базовых ценностей, которые воплощены в социальных принципах и нормах. Выделены основные этапы развития социального контроля как средства обеспечения правового порядка.

Социальный контроль как основное средство обеспечения правового порядка рассматривается как имеющий организационную и самоорганизационную составляющую, что проявляется в следующих аспектах: правовой (государственный) и общественный контроль.

Ключевые слова: социальный контроль, правовой контроль, общественный контроль, социальный порядок, правовой порядок, правовая синергетика, организация и самоорганизация правопорядка.

ANNOTATION

Nalutsushyn V.V. Philosophic and legal paradigm of social control as a mean of assurance of legal order. – Printed as a manuscript.

Thesis to obtain scientific degree of a Doctor of Sciences under the specialization 12.00.12 – Philosophy of law.– Lviv Polytechnic National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Lviv, 2018.

The thesis is dedicated to the research of conceptual philosophic and legal approaches to understanding of social control as a mean of assurance of legal order. It has been proved that order and stability in a society depend on a number of social factors among which social order as a mean of self-regulation of society, the aim of which is to regulate social relations, plays an important role. The said issue becomes even more important in a legal dimension where social control is used as a decisive factor in formation of the legal order. At the same time uniqueness of social order is in its ability to engage with any social system and obtain specific historical form which corresponds to political, economic and cultural order of any society.

During the whole history of development of the society there were numerous attempts to overcome certain unwelcome types of human behavior by different means as well as to engage them to act beneficially for the society or at least not to violate requirements of social norms. With this end in view each society was creating a system of social (civic and legal) control which included different means which made existence of legal order possible. The aim of the social control was to reduce violations of the established social norms and social values enshrined in them.

It has been proved that social control as one of the important functions of society's management, the aim of which is to sustain established social and legal order is based on the system of values which constitute a basis for social organization. Therefore, analysis of social control in its relation with a legal order has been carried out in the historical retrospective through the prism of basic values which dominate in a society and which are enshrined in social principles and norms. Basic stages of development of social control as a mean of assurance of legal control have been distinguished.

It has been proved that social control as a basic mean of assurance of legal order, has an organizational and self-organizational component which is demonstrated in three aspects: social control as a result of organizational legal relations – legal (governmental) control. Legal control – is a mean of organization of a social system which ensures social (legal) order through internal influence of governmental power on a society through positive law; social control as a mean of self-organization of a social system which ensures social (legal) order through available self-established social norms (civic control).

It has been proved that the system of social control is composed of the following elements: socializing; subject-object; normative; methodical. Quantors (attributes) of social control as a mean of provision of legal order, include: process of performance of social control is closely related to legal order (state of legal order depends on efficiency of social control); social control performs influence on a society; social control is a result of evolution social development of the society; it provides for social needs and stability of existence of a state and of the society generally; education of the members of the society is carried out through social control; social control also affects individuals and the society with the assistance of formal and informal sanctions; it is enshrined on all the level of functioning of the social system; it forms positive settings in an individual and overcomes aggression and social conflicts; it promotes adoption, acceptance by an individual of the norms, values and models of lawful behavior; consolidates and regulates activities of all members of the society; it has an appropriate set of methods that affect the individual and society.

Under the legal order, from the philosophical and legal point of view, it is proposed to understand legal status of the organization of legal relations, which is provided by the state and society (self-organization) and implemented through

a system of normative legal, non-legal (social norms) regulation and self-regulation.

It has been proved that the phenomenon of social control is closely connected with the issue of establishing a social order, the decisive role in maintaining of which has an understanding of social control as a result of regulation (organization) and self-regulation (self-organization). Social order is a prerequisite for the existence of a society, because as long as there is order – there exists a society. Just as a society depends on order, and the order depends on society. If a society is ready for change, it is mutually agreed, a single whole, then the order becomes more flexible to internal changes in society.

Organization of social control means control by the state by legal means. Organizations of the law and order typically has the following features: social system artificially created by a man; functioning of the system provided by a man, in particular, by the appropriate bodies and officials, dully authorized thereto; the duty of the organization of the order imposed on the state; organizational and legal means of ensuring legal order as appropriate means, forms, mechanisms, which are enshrined by the state for protection of interests of the whole society; governmental (legal) control exercised by the state, which is the main instrument for achieving legal order through organizational aspects.

It has been proved that the basis of social and legal order is the processes of self-organization. Self-organization of legal order is characterized by the following features: it is the basic element of the organization of law and order, on the basis of which the state organization of legal order is carried out; clear awareness by the subject of its social interests, which are realized voluntarily and naturally; dependence of the quality of self-organization of legal order and its forms on the quality of legal regulation of social relations; dependence on the level of culture and justice in a society.

Keywords: social control, legal control, civic control, social order, legal order, legal synergy, organization and self-control of the legal order.

Підписано до друку 7.11.2018 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 1,9.
Зам. № 190. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 255-49-00, (032) 261-24-15
e-mail: pais.druk@gmail.com; <http://www.pais.com.ua>